

ZÂHİRÎ ÂLİMLERİN MÜTEVÂTİR HABER ALGISI*

Hüsamettin KAYA**

ÖZ

Bu çalışma, İslam düşünce geleneğindeki mütevâtir haber kavramının Zâhirî âlimler tarafından ele alınışını incelemektedir. Araştırmamızdaki temel amaç, Zâhirî ekolünün mütevâtir habere yaklaşımını anlamak ve diğer İslâmî ekollerle ilişkisini değerlendirmektir. Bahsi geçen haber türü, İslam dininde bilginin temel kaynağı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Zâhirî âlimlerin bu kavrama ilişkin tutumunu açıklamak, İslam düşünce geleneği içindeki konumlarını ve tartışmalara katkılarını anlamak açısından önemlidir. Çalışmada literatür taraması ve analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Bununla beraber, Zâhirîlerin meseleye yaklaşımı, diğer İslâmî ekollerle karşılaştırılarak, belirli bir teorik çerçeve içinde ele alınmaktadır. Sonuçlar, Zâhirî âlimlerin genel olarak mütevâtir habere muhaddislerin tutumuyla benzer bir yaklaşım sergilediklerini, ancak bazı farklılıkların olduğunu göstermektedir. Mesela onlar, haberi nakleden râvilerin adaletli olması ve mukallit veya ehl-i reyden olmamaları gerektiğini vurgulayarak diğer ekollerden ayrılmışlardır. Söz konusu çalışmanın bulgularının, İslam düşünce tarihinde mütevâtir haber kavramının anlaşılmasına ve Zâhirî ekolünün bu konudaki tutumunun belirlenmesine önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mütevâtir, Râvi, Zâhirî Mezhebi, Zorunlu Bilgi.

THE CONSENSUS PERCEPTION OF TRADITIONAL SCHOLARS

ABSTRACT

This study examines the concept of “mutawatir reports” as addressed by Zâhirî scholars within the tradition of Islamic thought. Its main objective is to understand the Zâhirî school's approach to mutawatir reports and evaluate its relationship with other Islamic schools of thought. Mutawatir reports have been regarded as the fundamental source of religious knowledge in the Islamic

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Bu çalışma 2023'te Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanan “Zâhirî Mezhebinde Hadis ve Sünnet Anlayışı” isimli Doktora Tezimizden türetilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, husamettinkaya@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6033-9917.

Makalenin Gönderilme Tarihi : 22.02.2024

Makalenin Kabul Tarihi : 15.05.2024

intellectual tradition. In this context, understanding the attitude of Zāhirī scholars towards this concept is important for grasping their position within the general Islamic intellectual tradition and their contributions to ongoing debates. The study utilizes literature review and analysis methods to investigate Zāhirī scholars' approach to mutawatir reports. This examination considers the perspective of Zāhirī scholars on mutawatir reports, particularly in comparison with other Islamic schools of thought, within specific theoretical frameworks. The findings indicate that Zāhirī scholars generally exhibit a similar approach to mutawatir reports as hadith scholars, although there are some differences. Specifically, Zāhirī scholars emphasize the necessity for the narrators of mutawatir reports to be just and not adherents of taqlid (imitation) or opinion-based reasoning (ahl al-ra'y), which distinguishes their perspective from other schools. The findings of this study contribute significantly to the understanding of the concept of mutawatir reports in the history of Islamic thought and to determining the stance of the Zāhirī school on this matter.

Keywords: Ḥadīth, Mutawatir, Narrator, Zāhirī School, Necessary Knowledge.

Giriş

İslam düşünce geleneğinde bilginin kaynakları veya bilgi edinme yolları, sadece akıl ve duyularla sınırlı olmamıştır. Bilginin doğruluğu ve kesinliği, sadece akıl ve duyularla tespit edilemeyen geçmişe dair bilgilerin haberler aracılığıyla sağlanmasıyla elde edilmiştir. Örneğin, Kur'an'ın nüzülü, Hz. Peygamber'in gösterdiği mucizeler, ibadetler gibi birçok konuda kesin bir inanç ve gerçeklik söz konusu olmuştur. Haberler, dini öğretilerle sınırlı olmayıp günlük yaşamın her alanında ihtiyaç duyulan konularda da bilgi sağlarlar. Bu tür bilgiler, sadece Müslümanlar arasında değil, genel kabul görmüş ve gayri Müslimler tarafından da inkâr edilmemiştir.¹

Müslüman âlimler, haberin dini öğretilerde temel bir kaynak olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü haber olmadan, Hz. Peygamber'in mesajının nakledilmesi ve anlaşılması mümkün olmazdı. Ancak haberlerin doğruluğu akıl ve duyular gibi sorgulanabilir. Bu nedenle, "sâdık" haber kavramı önem kazanmıştır. Sâdık haber, mütevâtir haberi de içeren haber türlerine denk gelir ve kesin bilgi sağladığı kabul edilir.²

¹ Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber* (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 15.

² Hansu, *Mütevâtir Haber*, 15-19.

Mütevâtir haber kavramı, başlangıçta dini bilgilerin reddine karşı bir cevap olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, zamanla kelam, usûl-i fıkıh ve hadis gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Nitekim hadis usulünde mütevâtir haber, haber-i vahidin karşıtı olarak ele alınmış ve bir hadis türü olarak incelenmiştir.

Mütevâtir haberin niteliği ve bilgi değeri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, fikhî veya itikadî mezheplerin haber anlayışları bağlamında gerçekleştirilmiştir.³ İlgili çalışmalarda Zâhirilik mezhebinin görüşlerine farklı düzeylerde yer verilmiş olup bu araştırmada ise mezhebin mütevâtir habere bakış açısı ele alınacaktır. Ancak meselenin anlaşılması için konuya girmeden önce Zâhirî mezhebine dair bazı hususlara yer vermek yerinde olacaktır.

1. Zâhiri Düşünce ve Zâhiriyye

Zâhirî/şekilci anlayış, Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan köklere sahiptir ve sahâbe,⁴ tâbiîn⁵ ve tebe-i tâbiîn⁶ döneminde de etkisini

³ Bk. Hansu, *Mütevâtir Haber*; Abdulvasıf Eraslan, “Kâdi Abdülcebbar’da Mütevâtir Teorisi”, *Kader* 17/2 (31 Aralık 2019), 437-473; Muzaffer Ziyad Hamed, *Arau İbn Hazm el-Endelüsî fi’l-Hadis el-Mütevâtir* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016); Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis* (Ankara: Otto, 2018), 114-127; Ramazan Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 84-126; Abdullah Doğan, *İmâmîyye Şîa’sı Usûl-i Fıkıh Geleneğinde Hadis Metodolojisi -Hicrî V-X. Yüzyıllar Arası-* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 49-69; Hüseyin Güleç, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri* (İstanbul: Tayf Yayınevi, 2015); Selman Başaran, *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1977); Zekeriya Güler, *Zahirî Mubaddislerle Hanefî Fakihler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997); Mehmet Özşenel, “İbn Hazm Gözüyle Sünnet -El-İhkâm Özelinde”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (15 Aralık 2002); Oğuzhan Tan, *Tarihi Bağlam ve Karakteristik Özellikleri Açısından İbn Hazm ve Usûl Anlayışı* (Ankara, Doktora Tezi, 2007).

⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto, 2014), 77-78; Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 153-154-159.

⁵ Arif Ulu, *Tâbiînün Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 228.

⁶ Mustafa b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *el-Medhalü’l-fıkhyü’l-âmm* (Şam: Dâru’l-Kalem, 2004), 1/196; Tâhâ Câbir el-Alvânî, *Fıkıh Usulü İslam Fıkıhını Araştırma ve Kavrama Yöntemi*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul, 1992), 31; M. Esat Kılıçer, “Ehl-i Re’y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 10/520-522; Türkan, *İslam hukuk tarihinde zâhirilik*, 29.

göstermiştir. H. III. asırda Ebû Süleyman Dâvûd b. Ali el-İsfahanî (ö. 270/884) tarafından belli usuller çerçevesinde ekolleştirilen bu anlayış, tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. Zâhiriyye⁷ olarak bilinen bu mezhep, aynı zamanda kurucu imamı Dâvûd b. Ali'nin adından yola çıkarak Dâvûdiyye⁸ ve mezhebin önde gelen imamlarından olan Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm'dan (ö. 456/1064) esinlenerek Hazmiyye⁹ olarak da adlandırılmıştır.

Zâhiriyye mezhebi, H. IV. asırda Bağdat bölgesinde müntesiplerinin yaygınlığı cihetiyle Hanefî, Mâlikî ve Şâfî mezheplerinden sonra dördüncü sırada yer almıştır. Ancak Ehl-i Hadis ve Hanbelî çizgisinin birleşmesiyle Hanbelî mezhebi ile örtüşen birçok görüşe sahip olmaları, Zâhirî mezhebinin yaygınlık yönüyle yerini Hanbelî mezhebine bırakmasına neden olmuştur.¹⁰ H. V. asırdan itibaren Bağdat'ta Zâhirî mezhebinin yaygınlığı azalmış, ancak Endülüs'te İbn Hazm ile birlikte

⁷ Abdülkerim b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb* (Beyrut: Dârü'l-Cenân, 1988), 4/99-100; Goldziher, *Zâbiriler*, 183-184; Ebû Muâviye Mâzin b Abdurrahman el-Buhsali Beyrutî, *Tabakâtu ehlî'z-Zâbir* (Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 2009), 27; Amr Osman, *The Zahir Madhhab: A Textual Theory Of Islamic Law* (Princeton: Princeton University, 2010), 60; Kutlu, "Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analiz", 46.

⁸ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 2/448-449; Goldziher, *Zâbiriler*, 182; el-Beyrutî, *Tabakâtu ehlî'z-Zâbir*, 29; Oğuzhan Tan, "İbn Hazm Örneğinde Kıyassız Bir Fıkhın İmkânı", *Diyânet İlmi Dergi* 50/4 (01 Aralık 2014), 10.

⁹ İbn Hazm, *en-Nübezz el-Kaşıye fî Usûli Abkâmi'd-Din*, 4; İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî Tebzîbi'l-Ensâb* (Bağdat: Mektebetü'l-musennâ, t.y), 1/363; Goldziher, *Zâbiriler*, 100-101; Angel Gonzalez Palencia, *Tarihü'l-fikri'l-Endelüsi* (Kahire: Mektebetü'n-nehdati'l-mısıriyye, 1955), 237-239; Muharrem Kılıç, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Nasların Lafzî Yorumu* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 135-136; Nizamettin Parlak, "Zâhirî-Selefi Din Yorumu Sempozyumuyla İlgili Mulahaza", *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 451.

¹⁰ Ebû Abdullah Muhammed b Ahmed Makdisî, *Absenü't-tekasim fî ma'rifeti'l-ekalim* (Leiden: E.J. Brill, 1967), 36-39-323; Adam Mez - Salih Saban, *Onuncu yüzyılda islam medeniyeti: islam rönesansı= The renaissance of Islam* (İstanbul: İnsan, 2000), 252; Tayyib Salih 'Alavi, "Davud ez-Zahiri ve Ârauhu'l-Kelamiyye", *Mecelletu âdabü'l-Ferahidî* 9/29 (2017), 207; Ömer A. Ferruh, "Zâhirîlik", çev. Ahmet Demirhan, *İslâm Düşüncesi Tarihi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2019), 1/316; Muharrem Kiliç, "Dini Bilginin Doğruluğu Bağlamında Zâhirî Epistemolojinin Dayandığı Dil Kuramı", *Bilimname* 2003/2 (2003), 159.

yeniden önem kazanmıştır. Endülüs'te azınlık halinde bulunan bu ekol,¹¹ Muvahhidler döneminde resmi mezhep olarak kabul edilmiştir.¹²

Zâhiriyye mezhebi Bağdat'ta Muhammed b. Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 297/910), İbn Ebî Âsım (ö. 287/900), İbnü'l-Muğallis (ö. 324/936) ve İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) gibi dönemin önemli simaları tarafından temsil edilmiştir. Endülüs'te ise başta İbn Hazm olmak üzere Muhammed b. Fütûh el-Humeydî (ö. 488/1095), Münzir b. Said el-Bellutî (ö. 355/966), İbn Dihye el-Kelbî (ö. 633/1235) ve İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) gibi âlimlerce benimsenmiş ve savunulmuştur.

Zâhirîler, kıyas, te'vil, taklit ve mecaz gibi ilkeleri reddederken icmâ ve içtihadı farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Ancak bu durum onları Mu'tezile, Hâricîyye, Mürcie ve Selefiyye gibi farklı mezhep veya fırkalarla ilişkilendirilerek değersizleştirilmeye ve asılsız oldukları gösterilmeye çalışılmıştır.¹³

2. Mütevâtir Haber Kavramı

Mütevâtir sözcüğü, v-t-r (وتر) fiil kökünden türetilmiş olup, zamanın geçişine rağmen kesintisiz ve aralıksız bir şekilde birbiri ardınca gelmeyi ifade etmektedir.¹⁴ Dini bir kavram olarak ise mütevâtir, İslâm düşünce tarihinde önemli bir yer tutan Mu'tezile ekolünün kurucusu Vâsıl b. Atâ (ö. 131/748) tarafından “önceden anlaşma, iletişim veya bunların dışında bir haberleşme vasıtası olmadan üzerinde ittifak edilmiş her haber” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁵

Vâsıl'ın öğrencisi Dırâr b. Amr (ö. 200/815), mütevâtir kavramını “üzerine icmâ edilen haber” olarak ifade etmiş;¹⁶ İmâm Şâfî (ö. 204/820) ise aynı anlamı ifade etmek için “el-İhâta” ve “el-ilmü'l-âmme”

¹¹ A. Ferruh, “Zâhirîlik”, 1/364.

¹² Parlak, “Zâhirî-Selefi Dîn Yorumu Sempozyumuyla İlgili Mulahaza”, 453.

¹³ Geniş bilgi için bk. Hüsamettin Kaya, *Zâhirî Mezhebinde Hadis ve Sünnet Analizi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 60-92.

¹⁴ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadîr, ts.), 5/273.

¹⁵ Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadânî Kâdî, *Fadlu'l-i'tizal ve tabakâtu'l-mü'tezile* (Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1986), 234; Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *el-Evail* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 269-270; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 73.

¹⁶ Ebü'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Ka'bî el-Belhi, *Kitâbu'l-makâlât ve maahu uyûnu'l-mesâil ve'l-cevâbât* (Amman: Dârü'l-Feth, 2018), 58.

kavramlarını kullanmıştır.¹⁷ Bununla beraber eserlerinde dört kişinin verdiği haber anlamında söz konusu sözcüğü kullanması da dikkat çekicidir.¹⁸ Daha sonraki dönemde, mütevâtir haberi ele alan âlimler arasında şu farklı tanımlar ortaya çıkmıştır: Ebû İshâk eş-Şirâzî (ö. 476/1083), mütevâtiri “kendisiyle zarurî bilginin olduğu her haber” olarak tanımlarken;¹⁹ Cüveynî (ö. 478/1085), “yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun haberin asıl kaynağına kadar kendileri gibi bir topluluktan içtihadı dayanmadan işitme ve müşahedeye dayalı naklettikleri bilgiyi” ifade eden haber olarak tanımlamıştır.²⁰ Bedreddin ez-Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) ise mütevâtiri, “sayıca çok olmaları nedeniyle yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun verdiği haber” olarak tarif etmiştir.²¹ Farklı zamanlarda yaşamış olan bu âlimlerin farklı tanımlamaları, mütevâtir kavramının tarihi gelişimini göstermesi açısından önem taşır.

Muhaddisler ise mütevâtiri, “yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan ve doğruluğuyla zorunlu bilgi hâsıl olan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haber” olarak tanımlarlar.²² Bu tanıma göre, mütevâtir haberin rivayetinde bulunan topluluğun sayısı, senedin başından sonuna kadar aynı olmalıdır.²³ Ancak mütevâtir haberin hadis usulü eserlerinde yeterince yer almadığı ve muhaddislerin ilk zamanları haberleri daha ziyade nakledenlerinin yaygınlığı açısından değil kabul ve ret açısından ele aldıkları gözlemlenmiştir.²⁴ Muhaddislerin bu tutumu konusunda bir ihtilafın olmaması, erken dönem hadis usulü

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Şâfiî, *Cimâu'l-ilm* (Mısır: Mektebetü'l-Ma'rife, 1940), 47.

¹⁸ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 73.

¹⁹ Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî, *Şerhu'l-lüma'* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/569.

²⁰ Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Salâh b. Muhammed b. 'Aveyde (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/216.

²¹ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît fî usûli'l-fıkḥ*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421), 3/296; Güleç, *Şâfiî Mezḥebinde Hadisin Kaynak Değeri*, 78.

²² Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî el-Cezâirî, *Tevcihü'n-Nazâr ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebu Ğudde (Beyrut: Mektebetu Metbuatü'l-İslamiyye, 2009), 108.

²³ el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazâr ilâ usûli'l-eser*, 109-110.

²⁴ Özmen, *Hanbelî Usûlcüilerin Hadis Metodolojisi*, 84.

eserlerinde mütevâtir habere gereğinden az yer verildiği şeklinde değerlendirilebilir.²⁵ Bazı savlara göre, bu durum, hadis usûlcülerinin mütevâtir haberi meşhur haberin bir çeşidi olarak görmelerinden kaynaklanabilir. Ayrıca, mütevâtir teriminin daha çok fakih ve fıkıh usûlcülerince bilinen bir kavram olduğu, muhaddislerin ise bu konuda farklı bir tanım getirmediği ifade edilmiştir.²⁶ Nitekim muhaddislerden Hatîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) mütevâtir habere yer vermesinin,²⁷ İbnü's-Salâh (ö. 643/1245),²⁸ Nevevî (ö. 676/1277)²⁹ ve Süyûtî (ö. 911/1505)³⁰ tarafından garipsenmesi söylenenleri destekler mahiyettedir.

İbn Hazm, eserlerinde mütevâtir haberi birkaç kez tanımlamakta ve bu terimi çeşitli bağlamlarda kullanmaktadır. Ona göre mütevâtir haber, “kâffe'nin (topluluğun) Hz. Peygamber'e ulaşana kadar bir kişiden diğerine kesintisiz bir şekilde aktardığı” haber türüdür.³¹ İbn Hazm, böyle bir haberin verdiği bilginin kesinlik ifade ettiği konusunda genel bir mutabakat olduğunu belirtmektedir. Bu tür haberler aracılığıyla, Hz. Peygamber'e vahiylerin ulaştığı, peygamberliğin gerçekleştiği, aynı zamanda farz namazların kaç vakit olduğu ve her vakitte kaç rekât kılınacağı gibi konuların kesin bir şekilde bilindiği anlaşılmaktadır.³²

İbn Hazm, *el-İhkâm* dışındaki eserlerinde de mütevâtir haberlere dair bilgiler aktarır. Söz konusu eserlerinde, mütevâtir haberin kesinlik ifade ettiğini vurgulamakta ve bu bağlamda çeşitli deliller sunmaktadır. Ayrıca, sadece mütevâtir haberler aracılığıyla bilinebilecek konulara da

²⁵ Cezâirî, *Tevâhî' n-nazar ilâ usûli'l-eser*, 171.

²⁶ Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezurî İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, thk. Nureddin İtr (Dımaşk: Dâru'l-Fiker, 1986), 267; Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*, 84.

²⁷ Bağdâdî, *el-Kıfâye fî ilmi'r-rivâye*, 26; Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*, 85.

²⁸ İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-hadîs*, 267.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik ilâ ma'rifeti suneni hayri'l-hakâik* (Medine: Mektebetü'l-İman, 1408), 1/19.

³⁰ Ebû'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyûtî, *Tedribü'r-râvî*, thk. Ahmed Ömer Haşim (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 2/176.

³¹ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm, *en-Nübeẓ el-kafîye fî usûli ahkâmi'd-dîn* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısri, 1991), 27.

³² İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/117.

işaret etmektedir. Bu konular arasında şehirler, peygamberler, âlimler, felsefeciler, krallar ve tarihi olaylar gibi çeşitli konular bulunmaktadır.³³

İbn Hazm, vüçûb (zorunluluk) ifade eden haberin niteliklerine de değinmektedir. Ona göre, masum peygamberler dışındaki kişilerin bilerek yalan söylemeleri mümkündür. Aynı şekilde, bu durum bir kişi için geçerli olduğu gibi birçok kişiden oluşan topluluklar için de mümkündür. İbn Hazm, bir grup insanın bir araya gelip bir yalan uydurabileceğini ve farklı nakillerde bulunabileceklerini ifade eder. Ancak bu kişiler birbirleriyle karşılaşmamış, hile yapmamış, haber verdikleri şeyden herhangi bir çıkarları veya çekinceleri olmayan, birbirlerini tanımayan kişilerse, bu durumda ortaya çıkan haberin doğru ve güvenilir olduğunu belirtir. İki veya daha fazla kişi, benzer bir hikâyeyi hafızalarında ittifak edemeyecek kadar uzun bir hadisi nakletse ve bu durumu bir cemaat de doğrulasa, işiten kişi bu tür haberi tasdik etmek ve kesinliğine hükmetmek zorundadır.³⁴

İbn Hazm, "*el-Fasl*" adlı eserinde, Hıristiyanların Mesih'in çarmıha gerilmesi meselesini tevatürle nakletmelerini eleştirir. Ona göre, Mesih'in çarmıha gerilmesi meselesi ne kâffe tarafından ne de sahih haberlerle nakledilmiştir. İbn Hazm, kabulü zorunlu kılan kâffenin haberi üzerinde durarak, bu tür haberlerin müşahedeye dayanmış olması ve söz konusu kişilerin yalan üzerine bir araya gelmelerinin mümkün olmaması gerektiğini vurgular. Ona göre, böyle bir topluluğun haberini işiten kişi, onu tasdik etmek zorundadır. Bu haberi nakleden kişilerin adalet sahibi olmaları, fâsık olmaları veya kâfir olmaları durumu, haberin bağlayıcılığını etkilemez.³⁵ İbn Hazm, aynı eserinde, mucizelerle ilgili olarak, "zorunlu bilgi ifade eden, ilk müşahede eden kişiye ulaşana kadar kâffenin kâffeden nakletmediği bir mucize ile ihticâc edilmez" diyerek kâffenin naklettiği haberin zorunlu bilgi ifade ettiğini vurgular.³⁶

Zâhirîlerden İbn Dihye ise, mütevâtir haberin üç niteliğe sahip olması gerektiğini belirtir: akla dayanmalı, nakledilen haber zorunlu bilgi ifade etmeli ve mümkünse birçok râvi tarafından desteklenmelidir. Bu

³³ İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/117.

³⁴ İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/120.

³⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/58.

³⁶ İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/5.

niteliklere sahip olmayan haberin bilgi ifade etmediğini savunur.³⁷ İbn Dihye, Hz. Peygamber'in Burak bineğiyle Miraca yükselmesi meselesinin adil kişilerin nakliyle sabit ve mütevâtir olduğunu ifade eder. Aynı şekilde İsrâ olayının da birçok sahâbi tarafından rivayet edildiği için tevatür derecesine çıktığını söyler. İbn Dihye, tevatür derecesindeki hadisleri göstermek için Âmmâr b. Yasir'in öldürülmesi hadisini örnek verir ve bu hadisin dünyadaki en büyük isnada sahip olduğunu belirtir.³⁸

İbn Dihye'nin tevatür kavramına³⁹ yaklaşımı, daha çok şöhret bulma, isnadın Hz. Peygamber'e kadar ulaşması, râvilerin adil olması ve bir hadisin turukunun çoğalmasa gibi anlamlarda kullanıldığını gösterir.⁴⁰ Ancak İbn Dihye'nin bu yaklaşımı, usûlcülerden ve muhaddislerden farklı bir yol izlediğini ortaya koyar. Zira diğer âlimler mütevâtir haber için râvilerin adaletini şart koşmadıkları gibi haberin akla dayanmasını da öne sürmemişlerdir. Ayrıca bahsi geçen hususlar, diğer Zâhirî âlimler tarafından da benimsenmiş ölçütler değildir.

İbn Dihye'nin çağdaşı olan İbnü'l-Arabî ise mütevâtir haberin dinin kaynakları arasında Kur'an'dan sonra ikinci sırada yer aldığını belirtmektedir. Ona göre, bu tür haberler Allah'ın emirlerini insanlara eksiksiz bir şekilde iletmekle görevlendirildiği konusunda şüphe bulunmayan Hz. Peygamber'e ait kesin bilgileri içerir.⁴¹ İbnü'l-Arabî, dinin temel kaynakları arasında söz konusu haberi zikretmesi bakımından genel görüşten ayrılmamıştır. Ancak mütevâtir habere ilişkin verdiği bilgilerin yeterince açıklayıcı olmadığını söylemek mümkündür. İbn Tûmert (ö. 524/1130) ise nakle dayanan bilgileri tevatür ve ahad olarak ikiye ayırdıktan sonra tevatür haberi lafzî ve manevî olmak üzere ikiye ayırmıştır. Lafzî tevatürü; Kur'an'ın nazmı ve tertibi, ezan, kamet ve namaz esnasında söylenecek sözler gibi örneklerle açıklamaktadır. Ayrıca, lafzen tevatür seviyesinde olan bir haberin zorunlu olarak manen de mütevâtir olduğunu savunmaktadır. Manevi tevatür örnekleri arasında ise Hz. Ali'nin şecaatini,

³⁷ Ebû'l-Hattâb (Ebû'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, thk. Muhammed Zuheyr es-Saviş (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.), 77.

³⁸ Ebû'l-Hattâb (Ebû'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh İbn Dihye, *Âlâmü'n-nesri'l-mubîn fi'l-mufadeleti beyne rahl's-siffîn* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmîyye, 1998), 84.

³⁹ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 59.

⁴⁰ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 62.

⁴¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye*, 3/244.

eski çağlarda yaşayan milletlere ve o dönemde var olan şehirlere dair bilgileri vermektedir.⁴² Daha sonra İbn Tûmert, mütevâtir haberin müstefiz ve hisse (duyulara) dayanan, çok sayıda kişi tarafından nakledilen ve aynı zamanda bilgi ifade eden bir haber olduğunu ifade eder.⁴³ İbn Tûmert'in mütevâtir haberle ilgili görüşleri, haberin müstefiz olması gerektiği noktasında cumhurdan ayrıldığını göstermektedir.

3. Mütevâtir Hadiste Râvi Adedi

Mütevâtir haber tanımlarında genellikle vurgulanan ölçüt, bir haberin zorunlu bilgi içermesinin gerekliliğidir. Bu gereklilik, haberin çok sayıda kişi tarafından aktarılmasıyla sağlanır. Zira haberi nakleden kişilerin sayısının fazla olması, haberin uydurma olma ihtimalini ortadan kaldırmak için önemlidir. İslam âlimleri arasında, bu prensip konusunda genel bir uzlaşma bulunmaktadır.⁴⁴ Ancak bir haberin mütevâtir kabul edilebilmesi için kaç kişi tarafından rivayet edilmesi gerektiği konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Mütevâtir haberde olması gereken râvi (aktaran kişi) sayısını belirlemeye çalışanlar olduğu gibi, mütevâtir için belirli bir sayının tespit edilemeyeceğini savunanlar da bulunmaktadır.⁴⁵ Buna karşın mütevâtir haberin tanımlandığı metinlerde genellikle belirli bir râvi sayısından bahsedilmemekte, daha çok “yalan üzerine birleşmeleri tasavvur edilemeyecek kadar çok kişi”⁴⁶ ifadesine vurgu yapılmaktadır.⁴⁷

Zâhirî âlimlerin, haberin tevatür seviyesine ulaşabilmesi için belirli bir râvi sayısını şart koşup koşmadıkları meselesine gelindiğinde ise onların cumhurla aynı çizgide hareket ederek mütevâtir haberi belli bir râvi adedi ile sınırlandırmadıkları görülmektedir. Hatta Zâhirî âlimlerden İbn Hazm, mütevâtir haber için belirli bir râvi sayısını şart koşanları eleştirmektedir. O, eleştirisini mütevâtir haberde gerekli olan en az râvi sayısı ile mütevâtir

⁴² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh İbn Tûmert, *Kitâbü e`azîjî mâ yutlab*, thk. Ammâr Tâlibî (Cezair: Vezaretü's-Sekâfe, 2007), 31.

⁴³ İbn Tûmert, *Kitâbü e`azîjî mâ yutlab*, 31.

⁴⁴ el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye*, 26; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 269-270; el-Cezâirî, *Tevcîbü'n-Nazar ilâ usûli'l-eser*, 109.

⁴⁵ Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*, 92; Ahmed b. Yahya İbnü'l-Mürtazâ, *Minhâcu'l-nusûl ilâ mi'yâri'l-ukûl fî 'ilmi'lu'Usûl* (San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, 1996), 471.

⁴⁶ Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalim b. Muhammed Emînillâh el-Leknevî, *Zaferü'l-emânî fî muhtasari'l-cür'cânî* (Beirut: Mektebetu Metbuatü'l-İslâmiyye, 1416), 34.

⁴⁷ Hansu, *Mütevâtir Haber*, 92.

haberde gerekli görülen net kişi sayısı arasında bir ayırım yaparak ortaya koymaya çalışmıştır. İbn Hazm'a göre, mütevâtir haber için asgari râvi sayısını belirlemek veya muayyen bir râvi sayısı şart koşturmak delilsizdir; delilsiz olan şeylerin tümü de sâkıttır. İbn Hazm, dine taalluk eden birçok hususu örnek göstererek bu tür iddiaların pratikte karşılığının olmadığını belirtmektedir.⁴⁸ Bu nedenle, İbn Hazm'a göre en doğru görüş, mütevâtir haber için belirli bir sayıyı şart koşturmayanların görüşüdür.⁴⁹

İbn Hazm, mütevâtir haber için belirli bir râvi sayısının zorunlu olup olmamasının, Kur'an ve sünnetten çıkarılan delillere dayanarak kabul edilebileceğini ifade eder. Mütevâtir haber için belirli bir sayı belirlemenin mümkün olmadığını savunan İbn Hazm, eserlerinde mütevâtir hükmünü verdiği haberleri ileten topluluğu ifade etmek için “kâffe (كافة)” ve “cîl (جیل)” gibi terimleri kullanır. Bazı durumlarda ise haberi nakledenlerin sayısını açıkladıktan sonra haberin mütevâtir olduğunu belirtir. Örneğin, on bir⁵⁰ sahâbîden gelen bir haberi mütevâtir kabul ettiği gibi dört,⁵¹ beş⁵² veya üç⁵³ sahâbîden gelen rivayetlere de mütevâtir haber hükmü vermiştir.

İbn Hazm, mütevâtir haberi açıklarken sürekli olarak “iki Müslüman” veya “iki kişi” vurgusu yapmaktadır. Bu kullanımdan yola çıkan bazı araştırmacılar, onun mütevâtir haber için asgari kişi sayısını iki olarak şart koşturduğu sonucuna varmışlardır.⁵⁴ Ayrıca İbn Hazm'ın “*el-Fasl*” adlı eserinde mütevâtir haber için bahsettiği “kâffenin” en az iki kişi olması gerektiğini belirtmesi de bu görüşü teyit etmektedir.⁵⁵

Mütevâtir haberlerdeki râvi adedine dair görüş bildiren bir diğer Zâhirî âlim İbn Dihye'dir. O, mütevâtir haberde bulunması gereken nitelikleri ele alırken, Kâdî Seyfu's-Sünne Ebû Bekir olarak adlandırdığı bir şahsın “mütevâtir haberin bilgi ifade edebilmesi için râvi sayısının dörtten

⁴⁸ İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/118-19-20.

⁴⁹ İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/118-19-20.

⁵⁰ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî İbn Hazm, *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Dârü't-Türas, 2005), 7/687.

⁵¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 2/117.

⁵² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 8/603.

⁵³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 10/637.

⁵⁴ Osman Güner, “İbn-i Hazm'ın Düşünce Dünyasında Hadis”, *Mîlel ve Nihal* 6/3 (01 Eylül 2009), 21.

⁵⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/58.

az olmaması gerekir” ifadesine itiraz etmektedir. İbn Dihye'ye göre, beş kişinin bildirdiği bir habere dair zorunlu bilgi ifadesi, iki olasılığa dayanmaktadır. Bu tür bir haber, zorunlu bilgi ifade edebileceği gibi, aynı zamanda bilgi ifade etmeyebilir. Bu nedenle, bir haber sadece dört kişi tarafından nakledilmesi sebebiyle zorunlu bilgi ifade etmiyorsa, bir kişinin daha eklenmesiyle de zorunlu bilgi ifade etmeyecektir. İbn Dihye, râvi sayısının yanı sıra râvilerin mukallit veya re'ý ehli olma olasılığını da dikkate almıştır. Ona göre, râvilerin mukallit veya re'ý ehli olmaları durumunda, haberin doğruluğunu kabul etmemek ve amel konusunda temkinli olmak gerekmektedir.⁵⁶

İbn Dihye, belli bir sayıya ihtiyaç duymadan mütevâtir bir haberin zorunlu bilgi ifade edip etmediği konusunda yöneltilen bir soruya şu cevabı vermektedir: Bir şeyin miktarını bilmemek, o şeyin bilgi ifade etmesine engel oluşturmaz. Örneğin, acıkan bir kişi, tam miktarı bilmese de ne kadar yemekle doyacağını bilmektedir. Benzer şekilde, susayan bir kişi, tam miktarı bilmese de susuzluğunun ne zaman geçeceğini tahmin edebilmektedir. Bunun yanı sıra, utanmış bir kişi, utandığını ifade etmese de tavırları ve hareketleriyle utanç duyduğunu göstermektedir.⁵⁷

İbn Dihye'nin mütevâtir olarak değerlendirdiği haberleri ele aldığımızda Ebû Bekr, Ali, Ammâr, Zeyd b. Sâbit gibi yirmi beş sahâbînin adını zikrederek, haberin bu kişilerden nakledildiğini ve mütevâtir olduğunu belirttiği görülmektedir.⁵⁸ İbn Dihye'nin anlayışını gösteren başka bir misal ise İsrâ hadisini anlatırken, hadisin mütevâtir olduğunu belirterek, hadisi nakleden yirmi dört sahâbînin adını vermesidir. Onun naklettiği rivayetin devamında, bu sahâbîlerden bazılarının hadisin tamamını naklederken, bazılarının hadisi kısalttığını ve hatta bazılarının rivayetlerinin sıhhat şartını taşımadığını belirtmesi kayda değerdir.⁵⁹ Onun bu yaklaşımı, mütevâtir haberde belirli bir râvi sayısını gerekli görmemesinin yanı sıra, çok sayıda isnad içeren haberlerin bazı isnatlarda illet bulunması durumunda, haberin mütevâtir vasfını kaybetmeyeceği görüşünü yansıtmaktadır.

⁵⁶ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 77.

⁵⁷ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 77.

⁵⁸ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 77.

⁵⁹ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 59.

4. Mütevâtir Haberde Râvilerin Dini Hüviyeti Meselesi

İslam âlimleri arasında, mütevâtir haberleri nakleden râvilerin İslam inancına sahip olup olmamaları konusunda çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu meseleye dair farklı düşünceleri temsil eden âlimler arasında birçok isim öne çıkmaktadır. Örneğin Ebû İshak Şîrâzî (ö. 476/1083), bazı Şâfiî usûl âlimlerinin, ahad haberlerde olduğu gibi mütevâtir haberlerde de râvilerin Müslüman olması gerektiğini savunduklarını ifade etmiştir. Ancak Şîrâzî, kendi görüşünü belirlerken, şartların oluşması durumunda Müslüman olmayan bir râvinin de verdiği haberin mütevâtir olabileceğini vurgulamıştır.⁶⁰ Buna karşın Zerkeşî, bu konuda İbn Abdân'ın mütevâtir haberleri nakleden râvilerin mutlaka Müslüman olması gerektiğini savunduğunu belirtmektedir.⁶¹ İbn Abdân'ın bu yaklaşımını eleştiren Seyfeddin Âmidî (ö. 631/1233) ise, şartların oluşmasından sonra Müslüman olmayan bir şehirde yaşayanların verdiği haberin de bilgi ifade edebileceğini dile getirmiştir.⁶²

Hanbelî usûl geleneği ulemasından Kelvezânî (ö. 510/1116), İbn Âkil (ö. 513/1119) ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) mütevâtir haberlerde râvilerin tamamının mü'min ve adaleli kişiler olmasının gerekmediğini savunmuşlardır.⁶³ Razî (ö. 606/1210) ise, mütevâtir haberler için sadece sayının önemli olduğunu, râvinin dini kimliğinin bir fark yaratmadığını belirtmiştir. Kâdî Abdulcebbar (ö. 415/1025) da mütevâtir haberler için râvilerin Müslüman olmasının şart olmadığını savunarak diğer Mu'tezilî âlimlerinden ayrılmıştır.⁶⁴ Zâhirî mezhebi ulemasından İbn Hazm ise, mütevâtir haberlerde râvilerin dini kimliğiyle ilgili görüş beyan eden tek kişi olarak öne çıkmaktadır. O, kâffenin haberinin zorunlu bilgiyi ifade ettiği sürece, kâfir veya fasıklar tarafından dahi nakledilse kabul edilebilir

⁶⁰ eş-Şîrâzî, *Şerbu'l-lüma'*, 2/572-573; Güleç, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*, 94-95.

⁶¹ Zerkeşî, *el-Babrü'l-muhîr fî usûli'l-fıkıh*, 3/300.

⁶² Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kâsım) Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-İbkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008), 199.

⁶³ Ebû'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. el-Hasen el-Kelvezânî, *el-Tembîd fî usûli'l-fıkıh* (Mekke, 1985), 3/32; Ebû'l-Vefâ Ali b. Akil b. Muhammed İbn Âkil, *el-Vâdeh fî usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 4/358; İbn Teymiyye, *el-Müservede fî usûli'l-fıkıh*, 1/258; Özmen, *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*, 100-101.

⁶⁴ Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemadânî Kâdî, *el-Muğni fî ebvabi't-terhid ve'l-'adl*, thk. Hadr Muhammed Nebha (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 15/328-29; Abdulvasif Eraslan, "Kâdî Abdülcebbar'da Mütevâtir Teorisi", *Kader* 17/2 (31 Aralık 2019), 457.

olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısıyla İbn Hazm, mütevâtir haberde râvinin adalet, fasıklık veya kâfirlik durumunun önemli olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla fukaha ve muhaddislerin cumhuru, zorunlu bilgi oluşturduğu için râvilerin Müslüman olmalarını gerekli görmemiştir. Nitekim onlara göre mütevâtir haber, zorunlu bilgi ifade eder; zorunlu bilgi ise râvilerin yeterli sayıya ulaşmaları ile gerçekleşir. Bu nedenle râvinin dini kimliği vurgusunu gerekli görmemişlerdir. Verilen bilgilerden hareketle de Zâhirî âlimlerin cumhurdan farklı bir düşünceye sahip olmadıkları sonucuna varılmıştır.

5. Mütevâtir Haberin Zorunlu Bilgi İfade Etmesi Meselesi

“İster yakın, ister uzak geçmişten haber versin, konusunun doğruluğuna bizatihi delalet eden haberdir.” şeklinde tanımlanan mütevâtir haberin zorunlu bilgi⁶⁵ ifade etmesi hususu, usul eserlerinde detaylı bir biçimde incelenmiştir. Mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesi için başka delillere ihtiyaç duyulmadığını savunan fıkıh usûlcüleri, konuyu sadece dini haberlerle sınırlı tutmamaktadırlar.⁶⁶

⁶⁵ Burada öncelikle zorunlu bilgi ve nazârî bilgi ile nasıl bir bilgi kastedildiğini açıklama gereği hissedilmiştir:

Zorunlu bilgi: Araştırmaya gerek kalmaksızın ve bir delile ihtiyaç olmaksızın hâsıl olan bilgi anlamında kullanılmaktadır. Bir ıstılah olarak ise rivayet edilen bir hadisin kabulü yönünden insanı zorunlu bırakan ve reddine imkân vermeyen bilgidir. Diğer bir deyişle zorunlu bilgi akıl yürütmeksizin a priori, bedihi veya duyu yoluyla oluşan bilgidir.

Zikredilen zorunlu bilgi tanımında iki husus dikkat çekmektedir. Birincisi zorunlu bilginin kabulüne kişinin mecbur kalması ve onu reddetme imkânına sahip olmamasıdır. Diğeri ise zorunlu bilginin oluşmasında kişinin başka hiçbir delile ihtiyaç duymaması ve özel bir zihin çabası gerektirmemesidir. Dolayısıyla sıkça örnek verildiği gibi bu tür bir bilgiyi reddetmek kişinin gözüyle gördüğünü veya kendi kişiliğini reddetmesi gibidir. Ayrıca bu tür bilgiye zorunlu bilgi (ilmü’z-zarurî) denildiği gibi yakînî bilgi (ilmü’l-yakînî) ve kat’î ilim (ilmü’l-kat’î) de denilmektedir.

Nazârî bilgi: Sözlükte bakmak, görmek, araştırma ve karşılaştırma veya zihni çaba neticesinde düşünme anlamlarına gelmektedir. Bir terim olarak ise, bilinmeyene ulaşmak için bilineni kullanmak demektir. İstılah olarak da kullanılan nazârî ilim, haber verilen konuda kişi üzerinde bıraktıkları tesirin araştırmalar neticesinde kesinleşerek bedihi haline gelmesidir. Bu tür bilgiye aynı zamanda istidlali bilgi de denilmektedir. Zorunlu bilgi ile karşılaştırıldığında nazârî bilginin birtakım öncüllerden hareketle ulaşılan bilgi olduğu anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Fahreddin Muhammed b Ömer b el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mabsûl fi ilmi usûli’l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1992), 6/227; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 97.

İslâm âlimleri arasında, mütevâtir haberin bilgi ifade etmesi konusunda genel bir fikir birliği olduğu söylenebilir. Fakat bu haberin zorunlu olup olmaması meselesinde tam bir ittifak sağlanmamıştır. Bilginin beş duyu aracılığıyla bilinebileceğini savunan Sümeniyye⁶⁷ ile kişinin aklını kullanarak doğru veya yanlış, iyi ve kötüyü kendi imkânlarıyla ayırt edebileceğini ve bu nedenle nübüvete (peygamberlik) ihtiyaç olmadığını iddia eden Berâhime⁶⁸ fırkalarını tartışmanın dışında tutacak olursak İslâm dünyasındaki fikhî ve itikâdî ekollere mensup kişiler arasında yapılan ilmi tartışmalarda, mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesi konusunda genel bir birlik gözlemlenmiştir.⁶⁹ Zira Şâfiîlerden Dekkâk (ö. 405/1015)⁷⁰ ve Gazzâlî (ö. 505/1111)⁷¹ dışında herkesin mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin zorunlu olduğunu benimsediği belirtilmiştir. Hanbelî usulcileri arasında ise mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin müktesep olduğunu savunan ve bu görüşünde tek kalan Kelvezânî bulunmaktadır.⁷² Mu'tezilî âlimler arasında da mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesi tartışılmıştır. Nitekim Kâdî Abdulcebbar, Ebû Alî (ö. 303/916) ve Ebû Hişâm (ö. 321/933) gibi Mu'tezilî âlimler, mütevâtirin zorunlu;⁷³ Belhî (ö. 319/931) ve Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044) gibi düşünürler ise nazarî bilgi ifade ettiğini savunmaktadır.⁷⁴

Zâhirî âlimler, mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesi konusunda genel görüşe benzer bir tutum sergilerler. Örneğin İbn Hazm,

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güç, "Sümeniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010).

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Günay Tümer, "Brahmanizm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992); İlhan Kutluer, *İlim ve Hükmetin Aydınlanmasında* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 210-211.

⁶⁹ Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, 103.

⁷⁰ Şirâzî, *Şerhu'l-lüma'*, 2/576; İbn Teymiyye, *el-Münevvede fî usûli'l-fıkḥ*, 1/234; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 101.

⁷¹ Râzî, *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fıkḥ*, 1/90; Güleç, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*, 105; Zikri geçen kaynaklarda Gazzâlî'nin mütevâtir haberin müktesep bilgi ifade ettiğini savunduğu zikredilmişse de tespit edebildiğimiz kadarıyla Gazzâlî de mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade ettiğini söylemektedir. Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*, 1/251-254.

⁷² Kelvezânî, *el-Tenbîd fî usûli'l-fıkḥ*, 3/22-28; Özmen, *Hanbelî Usulcülerin Hadis Metodolojisi*, 120; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 101.

⁷³ Kâdî, *el-Muğnâ fî ebvâbi't-tenbîd ve'l-'adl*, 349.

⁷⁴ Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkḥ*, 2/86; Râzî, *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fıkḥ*, 2/90; Hüseyin Hansu, *Mutezile ve Hadis*, 124; Güleç, *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*, 106.

mütevâtir haberlerin zorunlu bilgi ifade ettiğini ve bu konuda herhangi bir ihtilafın olmadığını belirterek örneğin, namaz vakitleri, rekât sayıları, zekât ve zekâta ilişkin konuların bu yolla elde edildiğini savunur. Ayrıca, kendi gözlemlerimizle şahit olmadığımız şehirler, önceki peygamberler, âlimler, filozoflar, krallar, tarihi olaylar ve eserler hakkındaki bilgileri de bu kapsama dâhil eder. İbn Hazm, bu tür haberlerin doğruluğunu inkâr eden kişiyi, duysal algısıyla idrak ettiği bir şeyi inkâr eden kişiye benzetir. Ona göre bu türden nakillerin zorunlu bilgi ifade ettiğini kabul etmeyen kişinin, kendi varoluşundan önce bir zamanın var olduğunu, ancak bu süre içinde kendi ebeveynlerinin yaşamadığını ve kendisinin bir kadından doğmadığını kabul etmemesi gerekir.⁷⁵

Bir diğer Zâhirî âlim İbnü'l-Kayserânî, tevatür şartlarını taşıdığı sürece mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade ettiğini ve kabulünün kaçınılmaz olduğunu vurgular.⁷⁶ İbnü'l-Arabî ise zorunlu bilgi ifade ettiğini söylemekle beraber daha ziyade mütevâtir haberin amel yönüyle bağlayıcılığının üzerinde durmaktadır.⁷⁷ İbnü'l-Arabî'nin çağdaşı İbn Dihye el-Kelbî, tıpkı diğer Zâhirî âlimler gibi mütevâtir haberin kişide zorunlu bilgi oluşturduğunu savunur.⁷⁸ Son olarak birkaç kelime ile İbn Tümert'in mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesine yaklaşımına da değinmek yararlı olacaktır. İbn Tümert, *Eazzu Ma Yutab* adlı eserinde mütevâtir haberin ifade ettiği bilginin zaruri mi yoksa kazanımsal mı

⁷⁵ İbn Hazm, *el-İbkâm*, 1/117. İbn Hazm, yukarıda zikrettiğimiz ifadelerinin dışında da birçok yerde mütevâtir haberin bilgi ifade ettiğinden ve bu bilginin zorunlu bir bilgi olduğundan söz etmektedir. Örneğin el-Muhallâ adlı eserinde Ramazan hilâlinin görülmesi meselesini işlerken mütevâtir habere de atıfta bulunarak mütevâtir haberin zorunlu ilim ifade ettiği için kabulünün vacip (لانه يوجب العلم ضرور) olduğuna değinmektedir. (bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 6/276). Yine aynı eserinde kitabu'l-hac konusunda mütevâtir habere atıfta bulunarak mütevâtir haberin zorunlu ilim ifade ettiğinin (توجب العلم الضروري) altını çizmektedir. (bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 7/223). İbn Hazm, *el-Fasl* adlı eserinde de birden fazla yerde mütevâtir haberin zorunlu bir bilgi ifade ettiğini kişinin bu tür haberleri kabul etmelerinin vücûb ifade ettiğini söylemektedir. (bk. İbn Hazm, *el-Fasl*, 1/55; İbn Hazm, *el-Fasl*, 2/5.)

⁷⁶ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tahir İbnü'l-Kayserânî thk. Ebü'l-Vefa el-Merağî, *Kitâbü's-semâ'* (Kahire: Vezaretü'l-Evkaf, 1994), 3.

⁷⁷ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî İbnü'l-Arabî, *el-Fütühâtü'l-mekkiyye*, thk. Ahmed Şemsüddin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420), 3/244.

⁷⁸ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ebadi'si'l-mi'rac*, 77.

olduğunu tartışır. Bahsedilen babta tevatüre dayanan ilmin zorunlu bilgi sunduğunu ifade eder.⁷⁹ Dolayısıyla Zâhirî mezhebi mensupları arasında mütevâtir haberin hem bilgi ifade etmesi hem de ifade ettiği bilginin zaruri olması konusunda genel bir fikir birliği olduğu söylenebilir.

6. Mütevâtir Haberinin Sayısı

Mütevâtir haberler, Hz. Peygamber'e aidiyeti konusunda şüpheleri ortadan kaldıran bir niteliğe sahiptir. Bu sebeple, muhaddisler isnad açısından mütevâtir haberlerin incelenmesini anlamsız bulmaktadır. İsnad analizine konu olmayan bir haber türünün de hadis ilminde işlenmesi muhaddislerce gereksiz görülmüştür. Nitekim onlara göre hadis ilminin temel amacı, hadislerin senetlerini inceleyerek sıhhatini tespit etmektir. Mütevâtir haberlerin de herhangi bir sıhhat problemi taşımadığı dikkate alındığında hadis usulü ilmüne konu edilmemesi makul görünmektedir.

Mütevâtir haberin hadis usulünün konusu olup olmaması gibi İslâm âlimleri arasında hadis külliyatlarında mütevâtir haberlere rastlanıp rastlanmadığı ve sayılarının ne kadar olduğu şeklindeki sorular da gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda erken dönemde İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) tüm nakledilen hadislerin ahad haberlerden oluştuğunu iddia ettiğini söylemek mümkündür.⁸⁰ Buna benzer bir yaklaşım Hâzımî (ö. 584/1188)⁸¹ ve İbnü's-Salâh gibi hadisçilerde de görülmektedir. Zira onlara göre, usûlcülerin kullanmış olduğu manada mütevâtir haberin varlığını kabul etmek güçtür.⁸² Buna karşın İbn Hacer (ö. 852/1449),⁸³ İbn Teymiyye ve

⁷⁹ İbn Tûmert, *Kitâbü e`azîzi mâ yutlab*, 31.

⁸⁰ İbn Hibban el-Bustî, *el-İhsan fî Takribi Sahibi İbn Hibban* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1988), 1/156; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 163.

⁸¹ Ebû Bekr Muhammed b. Musa el-Hâzımî, *Şurâtü'l-eimmetü'l-bamse* (Hindistan: Matbuatu nedvetü'l-ûlema, 1979), 18-21; Hansu, *Mütevâtir Haber*, 163.

⁸² İbnü's-Salah, *Ulûmu'l-hadis*, 269; Koçyiğit, *Hadîs usûlü*, 19.

⁸³ Mütevâtir haberin varlığı konusunda anlatılan iddiaların aksine görüş beyan edenlerin başında İbn Hacer gelmektedir. İbn Hacer, İbnü's-Salah'ın ifadelerine işaret ederek şunları söylemektedir:

“İbnü's-Salah, daha önce şartları ile birlikte açıklanan mütevâtir haberin nadir bulunduğunu, ancak bunun “men kezebe aleyye” hadisi için söylenebileceğini iddia ediyor. İbnü's-Salah'ın bu görüşü ve mütevâtir haberin mevcut olmadığını iddia eden diğerlerinin bu yaklaşımları yanlıştır. Çünkü böyle bir yaklaşım, mütevâtir haberin turukunun çokluğundan ve râvilerin yalan üzere birleşmelerini muhal kılan durum ve vasıflarını bilmenin zorluğundan kaynaklanmaktadır. Aslında hadisler arasında

Süyûtî gibi hadisçiler, mütevâtir haberlerin çok sayıda bulunduğunu savunmuşlardır. Süyûtî, mütevâtir hadislerin çokluğunu göstermek amacıyla bu konuda *el-Eşbârü'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mütevâtire* adındaki eseri kaleme almıştır.⁸⁴ Yapılan genel değerlendirmelerden sonra çalışmanın asıl odak noktasını oluşturan Zâhirîler'in yaklaşımlarını ele almak isabetli olacaktır.

Mütevâtir haber için erken dönemde efradını cami ağıyarını mani bir tanımının yapılmadığı, buna bağlı olarak da mütevâtir haberin varlığı meselesinin geniş çapta tartışılmadığı bir gerçektir. Dolayısıyla bu dönemde yaşayan Zâhirî âlimler de böyle bir meseleyi gündeme getirmemişlerdir. Bu cihetle Zâhirî mezhebinin önde gelen âlimlerinden İbn Hazm'ın eserleri incelendiğinde mütevâtir haberin sayısına dair herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak eserlerinde mütevâtir hükmünü verdiği birçok hadisle karşılaşıldığını söylemek mümkündür. Örneğin İbn Hazm'ın, *“el-Muhallâ”* adlı kitabında namaz, taharet, siyam, hac, et'ime ve eşribe gibi farklı konularda yaklaşık yetmiş dört hadis için mütevâtir haber değerlendirmesinde bulunduğu tespit edilmiştir.⁸⁵ Bu yaklaşımından hareketle İbn Hazm'ın çok sayıda mütevâtir haberin var olduğunu benimsediği söylenebilir.

İbn Dihye'nin, İbn Hazm gibi mütevâtir haberin varlığına teoride özel bir vurgu yapmamış olsa da, eserlerinde birçok hadis için mütevâtir hükmünü verdiği tespit edilmiştir.⁸⁶ Ancak İbn Hazm ve İbn Dihye'nin

---

mütevâtir, çok denecek kadar mevcuttur. Nitekim şarkta ve garpta ilim ehli arasında elden ele dolaşan ve musanniflerine nisbeti kesinlikle sabit ve sahih olan birçok hadis eseri, bir hadisin naklinde birleştikleri ve bu hadisin turuku da yalan üzerine birleşmelerini imkânsız kıldığı zaman, diğer şartların da tahakkuku ile nakledilenlerin doğruluğu hakkında kesin bilgi hâsıl olur. Meşhur kitaplarda bu çeşit eserler pek çoktur.” Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzehtü'n-naẓar şerhi nuhbeti'l-fiker fi mustalabi ebli'l-eser* (Beirut: Mektebetu'l-asriyye, 1990), 24-25.

⁸⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *Katfî'l-uzbârî'l-mütenâsire fi'l-ahbâri'l-mütevâtire* thk. Şeyh Halil Muhyeddîn el-Munîr (Beirut: Mektebü'l-İslâmî, 1405/1985), 21.

⁸⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 5/153,155; 6/234; Muzaffer Ziyad Hamed, *Arau İbn Hazm el-Endelusi fi'l-hadis el-mütevâtir* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016), 78.

⁸⁶ İbn Dihye, *el-İbtihâc fi ehadisi'l-mi'rac*, 59, 62, 77; İbn Dihye, *Âlâmü'n-nesri'l-mubîn fi'l-mufadeleti beyne ebli's-siffîn*, 84.

mütevâtir değerlendirmelerinde lafzî ve manevî ayırımına gitmedikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Sonuç

Haber, İslam düşünce geleneğinde akıl ve duyularla beraber üçüncü bir bilgi edinme yoludur. Nitekim akıl ve duyularla tespit edilmesi mümkün olmayan birçok husus haberlerle sabit olmaktadır. Bu nedenle İslâm âlimleri bilginin kaynağı olması hasebiyle habere önem vermiştir. Haberin bilgi değeri olarak kabul edilmemesi doğrudan haber edici olarak gönderilen peygamberlerin de reddedilmesi anlamına gelmektedir.

Bilgi kaynağı olarak kabul edilen haber, diğer bilgi kaynakları gibi doğru veya yanlış olmaya muhtemel olduğu için ayrıca sâdık kavramıyla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla bilgi kaynağı herhangi bir haber olmaktan ziyade sadık haber olarak zikredilmiştir. İslâmî ilimler geleneğinde ise sadık haber mütevâtir başta olmak üzere doğruluğu kesin olan haberlere tekabül etmektedir. Mütevâtir haber kavramının ilk defa dini bilgiyi reddeden kesimlere cevap üretmek adına kullanıldığını söylemek mümkündür. Bu cihetle söz konusu terim, başta hadis ilmi olmak üzere kelim ve fıkıh gibi birçok sahada kendini göstermiştir. Hadis usulü bağlamında haber-i vahidin karşıtı olarak ele alınan mütevâtir haber, başta tanım olmak üzere hadis rivayetlerine uygulanabilirliği gibi birçok konuda tartışma mevzusu olmuştur.

Mütevâtir haberi, kelim disiplini çerçevesinde ilk defa Vasıl b. Ata “önceden anlaşma, iletişim veya bunların dışında bir haberleşme vasıtası olmadan üzerinde ittifak edilmiş her haber” şeklinde tanımlarken, Dırâr b. Amr “üzerinde icmâ edilen haber” olarak tarif etmiştir. Söz konusu kavram hadis ilminde ise “yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan ve doğruluğuyla zorunlu bilgi hâsıl olan bir topluluğun yine kendileri gibi bir topluluktan rivayet ettikleri haber” ifadesiyle açıklanmıştır. Fukahâdan İmam Şâfî’nin “haber-i amme” adıyla ele aldığı mütevâtir haberi Cüveynî ise “Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun haberin asil kaynağına kadar kendileri gibi bir topluluktan ictihad olmaksızın işitme ve müşahedeye dayalı naklettikleri bilgi ifade eden haber” olarak tarif etmiştir. Ana hatlarıyla mezkûr şekillerde tarif edilen ıstılah, süreç içerisinde farklı açılardan da tanımlanmıştır.

Mütevâtir haber ile ilgili hususlar gerek fikhî gerek itikadî birçok İslâm mezhebi arasında tartışma konusu olmuştur. Bu mezheplerden biri de h. III. asırda nasların literal anlamının esas olması gibi belli bazı usul ve

kaideler çerçevesinde Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270) tarafından tesis edilen Zâhiriyye mezhebidir. Zâhirîler'in mütevâtir haber algısı incelendiğinde muhaddislerin anlayışlarıyla büyük oranda benzeştiğini söylemek mümkündür. Nitekim Zâhirî âlimler de muhaddisler gibi mütevâtiri, kâffenin (topluluğun) haberi olarak tanımlamakta ve bu tür haberlerin kesin bilgi ifade ettiğini söylemektedirler. Onlara göre namaz rekâtları ve vakitleri ile zekât nisapları gibi birçok dini husus bu metotla bizlere ulaştırılmıştır.

Mütevâtir haberin tanımı konusunda diğer Zâhirî âlimlerden farklı bazı kriterler öne sürenler de olmuştur. Örneğin İbn Dihye el-Kelbî onlardan birisidir. O, mütevâtir haberde râvilerin adaetli olması gerektiğini savunmaktadır. İbn Dihye, bu anlayışıyla muhaddis ve fukahâdan ayrıldığı gibi Zâhirîler arasında da yalnız kalmıştır.

Zâhirî âlimlerin mütevâtir haberle ilgili ele aldıkları diğer bir husus ise mütevâtir haberde râvi sayısıdır. Zâhirîler, mütevâtir haber için belli bir râvi sayısı şart koşmamakla beraber mütevâtir için muayyen râvi sayısı belirtenleri de tenkit etmişlerdir. Onlar mütevâtir haberin râvi sayısını ifade etmek için genellikle "topluluk" anlamını içeren lafızlar kullanmayı tercih etmektedir. Buna karşın Zâhirîler'in mütevâtir haberle ilgili söyledikleri sözler ile mütevâtir olarak değerlendirdikleri hadisler incelendiğinde en az iki kişiden nakledilen rivayetler için söz konusu kavramı kullandıkları görülmektedir. Zâhirîlerden İbn Dihye, mütevâtir haber tanımında olduğu gibi mütevâtir haberin râvi sayısında da farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Belli bir râvi sayısının şart koşulmasını tenkit eden İbn Dihye, râvilerin mukallit ve ehl-i reyden olmamalarını gerekli görmektedir.

Zâhirî âlimler mütevâtir haberi nakleden kişilerin dini kimlikleri üzerinde de durmuşlardır. Ona göre kâffenin haberi zorunlu bilgi ifade eder, zorunlu bilgi ifade ettikten sonra haberi nakledenlerin Müslüman, kâfir veya fâsık olması arasında hiçbir fark yoktur. Mütevâtir haberin zorunlu bilgi ifade etmesi konusunda ise Zâhirî âlimler hemfikirdirler. Mütevâtir haber bağlamında Zâhirîler ile ilgili öne çıkan diğer bir husus ise mütevâtir haberin varlığı meselesidir. Mütevâtir haberin varlığı bağlamında Zâhirîler'in eserleri incelendiğinde mütevâtir haberin olmadığını veya çok az bulunduğunu iddia eden İbnü's-Salâh gibi muhaddislerin aksine azımsanmayacak miktarda hadisi mütevâtir olarak değerlendirdikleri görülmektedir.

Kaynakça

- A. Ferruh, Ömer. “Zâhirîlik”. çev. Ahmet Demirhan. *İslâm Düşüncesi Tarihi*. 1/357-374. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Alvânî, Tâhâ Câbir. *Fıkâh Usulü İslam Fıkâhını Araştırma ve Kavrama Yöntemi*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul, 1992.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2008.
- Askerî, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl. *el-Evail*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. Dımaşk: Muessesetü'r-Risâle en-Nâşirûn, 2013.
- Başaran, Selman. *İbn Hazm ve Hadisteki Metodu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1977.
- Belhî, Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Ka'bî. *Kitâbu'l-Makâlât ve Maahu Uyûnu'l-Mesâil ve'l-Cevâbât*. Amman: Dâru'l-Feth, 2018.
- Beyrutî, Ebu Muâviye Mâzin b Abdurrahman el-Buhsali. *Tabakâtu ehli'z-Zâhir*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, 2009.
- Bustî, İbn Hibban. *el-İhsan fî Takribî Sahibî İbn Hibban*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Cezâîrî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem'ûnî el-Hasenî. *Tevcîbü'n-Nazar ilâ usûli'l-eser*. thk. Abdulfettah Ebu Ğudde. Beyrut: Mektebetu Metbuatü'l-İslamiyye, 2. Basım, 2009.
- Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burbân fî usûli'l-fıkâh*. thk. Salâh b. Muhammed b. 'Aveyde. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Doğan, Abdullah. *İmâmîyye Şâ'ıs Usûl-i Fıkâh Geleneğinde Hadis Metodolojisi - Hicrî V-X. Yüzyıllar Arası-*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Eraslan, Abdulvasıf. “Kâdî Abdülcebâr'da Mütevâtir Teorisi”. *Kader* 17/2 (31 Aralık 2019), 437-473.
- Erul, Bünyamin. *Sababenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

- Gazzâlî, Ebu Hâmid Hücetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Süleyman el-Eşkâr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012.
- Goldziher, Ignaz. *Zabiriler: Sistem ve Taribleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1982.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto, 2014.
- Güç, Ahmet. "Sümeniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/132-133. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Güleç, Hüseyin. *Şâfiî Mezhebinde Hadisin Kaynak Değeri*. İstanbul: Tayf Yayınevi, 2015.
- Güler, Zekeriya. *Zabirî Muhaddislerle Hanefî Fakihler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Güner, Osman. "İbn-i Hazm'ın Düşünce Dünyasında Hadis". *Milel ve Nihal* 6/3 (01 Eylül 2009), 11-26.
- Hamed, Muzaffer Ziyad. *Arau İbn Hazm el-Endelusî fi'l-hadis el-mütevâtir*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2016.
- Hansu, Hüseyin. *Mutezile ve Hadis*. Ankara: Otto, 3. Basım, 2018.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- Hâzımî, Ebu Bekr Muhammed b. Musa. *Şurâtü'l-eimmeti'l-hamse*. Hindistan: Matbuatu Nedvetü'l-Ülema, 1979.
- İbn Âkîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed. *el-Vâdih fi usûli'l-fıkah*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb (Ebü'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh. *Âlâmü'n-nesrü'l-mubîn fi'l-mufadeleti beyne eblî's-sıffîn*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslamiyye, 1. Basım, 1998.
- İbn Dihye, Ebü'l-Hattâb (Ebü'l-Fazl) Mecdüddîn Ömer b. el-Hasen b. Alî b. Muhammed b. Ferh. *el-İbtihâc fi Ehadisi'l-Mi'rac*. thk. Muhammed Zuheyr es-Saviş. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar şerhi nubheti'l-fiker fi mustalabi eblî'l-eser*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1990.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 1899.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ebvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Dârü'l-Ma'rife, 1899.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Mahmud Hamid. 8 Cilt. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2005.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *en-Nübeẓ el-kafiye fî usûli ahkâmi'd-din*. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısırî, 1991.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zâhirî. *el-Muballâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Dârü't-Türâs, 2005.
- İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dâru's-Sadır, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Müsevede fî usûli'l-fıkıh*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.
- İbn Tûmert, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *Kitâbü e`azẓi mâ yutlab*. thk. Ammâr Tâlibî. Cezair: Vezaretü's-Sekâfe, 2007.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezurî. *Ulûmü'l-hadıs*. thk. Nureddin Itr. Dımaşk: Dâru'l-Fiker, 1986.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemsüddin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed el-Cezerî. *el-Lübâb fî teẓẓibi'l-ensâb*. Bağdat: Mektebetü'l-Musennâ, t.y.
- İbnü'l-Kayserani, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tahir. *Kitâbü's-semâ'*. thk. Ebü'l-Vefa el-Merağî. Kahire: Vezaretü'l-Evkâf, 1994.
- İbnü'l-Mürtazâ, Ahmed b. Yahya. *Minbâcu'l-vusûl ila M-mi'yâri'l-'ukûl fî 'ilmi'l-usûl*. San'a: Dâru'l-Hikmeti'l-Yemaniyye, 1996.
- Kadî, Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadânî. *el-Muğni fî ebvabi't-tevhid ve'l-'adl*. thk. Hadr Muhammed Nebha. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Kadî, Abdulcebbar b. Ahmed el-Hemadânî. *Fadlu'l-i'tizal ve tabakâtu'l-mü'tezile*. Tunus: Dâru't-Tunusiyye, 1986.
- Kaya, Hüsamettin. *Zâhirî Mezhebinde Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

- Kelvezânî, Ebu'l-Hattab Mahfuz b. Ahmed b. el-Hasen. *el-Tembîd fî usûli'l-fıkıh*. 4 Cilt. Mekke, 1985.
- Kılıçer, M. Esat. "Ehl-i Re'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/520-522. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Kılıç, Muharrem. "Dini Bilginin Doğruluğu Bağlamında Zâhirî Epistemolojinin Dayandığı Dil Kuramı". *Bilimname* 2003/2 (2003), 157-169.
- Kılıç, Muharrem. *İslâm Hukuk Metodolojisinde Nasların Lafzî Yorumu*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 12. Baskı., 2013.
- Kutlu, Sönmez. "Gelenekçi-Zâhirî İslâm Anlayışının Zihniyet Analizi: Epistemolojik, Teolojik ve Kültürel Temelleri". *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*. 19-80. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Kutluer, İlhan. *İlim ve Hikmetin Aydınlığında*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdülhalîm b. Muhammed Emînillâh. *Zaferü'l-emânî fî muhtasari'l-Cürcânî*. Beyrut: Mektebetu Metbuatü'l-İslamiyye, 3. Basım, 1416.
- Makdisi, Ebû Abdullah Muhammed b Ahmed. *Ahsenü't-tekasim fî ma'rifeti'l-ekalim*. Leiden : E.J. Brill, 1967.
- Mez, Adam - Saban, Salih. *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti: İslam Rönesansı= The Renaissance Of Islam*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *İrşâdu tullâbi'l-bakâik ilâ ma'rifeti suneni hayri'l-bakâik*. Medine: Mektebetu'l-İmân, 1408.
- Oğuzhan Tan. *Tarihi Bağlam ve Karakteristik Özellikleri Açısından İbn Hazm ve Usûl Anlayışı*. Ankara, Doktora Tezi, 2007.
- Osman, Amr. *The Zahir Madhhab: A Textual Theory Of Islamic Law*. Princeton: Princeton Univrsity, 2010.
- Özmen, Ramazan. *Hanbelî Usûlcülerin Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Özşenel, Mehmet. "İbn Hazm Gözüyle Sünnet -el-İhkâm Özelinde". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/6 (15 Aralık 2002).
- es-Sem'ânî, Abdulkerim b. Muhammed. el-Ensâb. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cenân, 1. Basım, 1988.

- Palencia, Angel Gonzalez. *Tarihü'l-fikri'l-Endelüsi*. Kahire: Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1955.
- Parlak, Nizamettin. “Zâhirî-Selefi Din Yorumu Sempozyumuyla İlgili Mulahaza”. *Zâhirî ve Selefi Din Yorumu*. 445-457. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b Ömer b el-Hüseyn. *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fık*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-râvî*. thk. Ahmed Ömer Haşim. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas. *Cimâu'l-'ilm*. Mısır: Mektebetü'l-Mârife, 1940.
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrâhim b. Ali b. Yusuf. *Şerbu'l-lüma'*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- Tan, Oğuzhan. “İbn Hazm Örneğinde Kıyasız Bir Fıkıhın İmkânı”. *Diyanet İlmî Dergi* 50/4 (01 Aralık 2014), 9-31.
- Tayyib Salih 'Alavi. “Davud ez-Zahiri ve Ârauhu'l-Kelamiyye”. *Mecelletu âdabü'l-ferahidî* 9/29 (2017), 205=227.
- Tümer, Günay. “Brahmanizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/329-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Türkan, Mustafa. *İslam Hukuk Tarihinde Zabirilik: Davud ez-Zahiri Örneği*. Ankara: Son Çağ Yayınları, 2015.
- Ulu, Arif. *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İfav Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Zerkâ, Mustafa b. Ahmed b. Muhammed. *el-Medhalü'l-fikebıyyü'l-âmm*. 2 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 2004.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Babrü'l-mubât fî usûli'l-fık*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.